

Hieron,
avagy a zsarnokságról

További olvasnivaló a kiadó kínálatából:

Errit Petersma – Jan Bor: Képes filozófiatörténet. A gondolat képzelőereje

Bengt Jangfeldt: A nyelv az Isten. Jegyzetek Joseph Brodskyról

Marshall McLuhan – Quentin Fiore: Médiamasszázs. Egy rakás hatás

Tillmann J. A.: Más-világi megfigyelések. Utak és utazók

Xenophón

HIERÓN,
AVAGY A ZSARNOKSÁGRÓL

Fordította, a jegyzeteket és
a kísérő tanulmányokat írta:

Gelenczey-Miháltz Alirán

TYPOTEX

A kiadvány a Magyar Tudományos
Akadémia támogatásával készült.

© Gelenczey-Miháltz Alirán, Typotex, 2012
Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

A Hierón-fordítást az eredetivel egybevetette:
Kendeffy Gábor

ISBN 978 963 279 785 4

Témakör: *filozófia*

Kedves Olvasó!
Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót.
Újabb kiadványainkról, akcióinkról
a www.typotex.hu és a [facebook.com/typotexkiado](https://www.facebook.com/typotexkiado)
oldalakon értesülhet.

Kiadja a Typotex Elektronikus Kiadó Kft.
Felelős vezető: Votisky Zsuzsa
A kiadványt gondozta: Kenyő Ildikó
Borítóterv: Kiss Barnabás

Készült a Multiszolg Bt. nyomdájában
Felelős vezető: Kajtor Bálint

TARTALOM

Előszó	7
A <i>Hieron</i> felépítése és érvrendszere	13
XENOPHÓN: <i>HIERÓN, AVAGY A ZSARNOKSÁGRÓL</i>	19
I. A POLITIKAI GONDOLKODÓ	51
Bevezetés. Régiek és modernek	53
„Mintha csak kortársunk volna”. Xenophón, a politikai gondolkodó	63
Kinek és miért írt Xenophón?	81
II. A VÁROS ÉS A TÜRANNOSZ	89
A város és a türannosz	91
<i>Exkurzus I.</i> Vita activa, avagy a politikai dicsőségről	105
Lázadás a törvények ellen	115
III. A TÜRANNIKUS SZELLEM ÚJJÁSZÜLETÉSE	131
Xenophón és a türannikus szellem újjászületése	133
<i>Exkurzus II.</i> Philonikia, avagy hatalom és boldogság	145
A költő és a türannosz. Egy régi történet színeváltozása	159
A szókratikus dialógus. Szókratész és a politikai filozófia kezdete. Leo Strauss Szókratésze	171

IV. A JÓ TÜRANNOSZ UTÓPIÁJA	187
A jó türannosz utópiája. Legitimáció a közhaszon alapján	189
<i>Exkursus III. Thümosz és paideia. Az érdekek és az indulatok harmonizálása</i>	201
Király és türannosz, avagy legitimálható-e a türannisz?	213
Növeld városod erejét! Államérdek és totalitarizmus	231
A türannikus logosz	245
V. HATALOM ÉS TUDÁS	251
<i>Epilógus. Hatalom és tudás. Leo Strauss és Alexandre Kojève vitája a zsarnokságról</i>	253
VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA	265

ELŐSZÓ

Nem könnyű feladat a „zsarnokságról” írni, hiszen a téma és a fogalom is évezredek óta erősen túlterhelt. Ezért nem is vállalkoztam semmiféle extenzív áttekintésre, hiszen az nyilvánvalóan kudarchoz vezetett volna. Még arra sem törekedtem, hogy az antik türanniszelméletekről írjak összefoglalást, hiszen az is meghaladná a könyv kereteit. Az alapvető kézikönyv a mai napig Helmut Berve hatalmas, kétkötetes monográfiája, a *Die Tyrannis bei den Griechen*, amelynek teljes második kötete (majd nyolcszáz oldalon) gyakorlatilag nem egyéb, mint a görög türanniszra vonatkozó források szisztematikus gyűjteménye. Berve először helyileg és kronológiailag rendszerezi a történetileg létrejött türanniszokat (nemcsak a görög anyaországban, hanem Magna Graeciában is), majd feldolgozza a görög filozófiában, történetírásban, retorikában, drámairodalomban és az irodalom egyéb műfajaiban létrejött türanniszelméleteket és türannoszképeket, nemcsak az archaikus és a klasszikus, hanem a hellenisztikus és a római korban is. A jelen könyv közvetlen témájához (tehát a Kr. e. IV. század türanniszelméleteihez és türannoszképeihez) körülbelül négy összefoglaló fejezet

tartozna az első kötetből,¹ és „mindössze” egy hatoldalas forrásfelsorolás a másodikból,² utóbbinak három fő témája a következő: 1. általános viszonyulás a türanniszhoz; 2. a türannoszképek; 3. a türannosz „átnevelésére” fordított fáradozások. Akit a téma extenzíven vagy akár intenzíven érdekel, azt Berve könyve minden tekintetben kielégíti, sőt további olvasásra és a források alaposabb megismerésére ösztönzi.

Akit viszont elsősorban a türanniszra vonatkozó *államformatani és alkotmányjogi* kérdések foglalkoztatnak, kimeríthetetlen tárházát találhatja a témának a hatalmas Szókratész-, Platón-, Arisztotelész- (valamint Polübiosz- és Cicero-) bibliográfiákban, amelyek részletesen elemeznek olyan agyontárgyalt problémákat, mint az államformák körforgása, a „jó és a rossz” alkotmányok (köztük a türannisz), a kevert alkotmányforma és a „jó türannosz” elméletei.³

A türannisz és a monarchia elméleteiből később kinövő *abszolút uralom* témaköre viszont már nemcsak az antik, a középkori, a reneszánsz, a kora újkori, az újkori és a legújabb kori elméletírókat, történetírókat, filozófusokat stb. foglalkoztatta, hanem az irodalom legnagyobb alakjait, így például Dantét is (*De Monarchia*, 1318). A legújabb korban az abszolutizmust már nem is a hagyományos kereteken belül tárgyalják, hanem az úgynevezett *totalitarizmussal* foglalkozó filozófusok, szociológusok, politikai írók stb. tanúsítanak iránta ki nem hunyó érdeklődést.

¹ Berve, Helmut: *Die Tyrannis bei den Griechen*. I. München, 1967, 343–373 (a továbbiakban: Berve, Helmut: *Die Tyrannis bei den Griechen*).

² Berve, Helmut: *Die Tyrannis bei den Griechen*, II. 695–701.

³ A könyvemhez használt Szókratész-, Platón- és Xenophón-bibliográfiát lásd a könyv végén. Arisztotelész *Politikája* Xenophón halála után íródott, ezért nem szerepel az arisztotelészi politikaelméletre vonatkozó szakirodalom a *Válogott bibliográfiában*.

A XX. századi irodalomból kiemelkednek Hannah Arendt, Leo Strauss, Karl Popper és Michel Foucault művei,⁴ de a modern hatalomelmélettel foglalkozó írások is szinte kivétel nélkül érintik a kérdést.⁵

A felsorolásból is látható, hogy a „zsarnokság” kimeríthetetlen, az ókortól napjainkig töretlenül népszerű és aktuális probléma. Feldolgozását – a téma nagysága mellett – ráadásul az is nehezíti, hogy szinte nincs olyan görög filozófus, történetíró, rétor, aki ne mondta volna el a véleményét a kérdésben. Sőt, vannak olyan jelentős kutatók is,⁶ akik szerint lényegében az egész görög politikaelmélet meghatározó témája az egyeduralom volt, hiszen a klasszikus politikaelmélet maga is az athéni demokráciára adott válaszokból nőtt ki. Minden valamirevaló író (filozófus, rétor, történész stb.) írt ugyanis a kérdésről, és mindegyik korlátozandónak tartotta a demokráciát, csak nem egyforma mértékben: lényegében ebből fakad elméleteik különbözősége is.⁷ Természetesen ennek a tárgyalása is meghaladta volna a könyv kereteit.

Ezért számos problémát kellett figyelmen kívül hagynom. Nem tértem ki *részletesen* Xenophón életművére, de még a *Hierón*nak az életműben betöltött szerepére sem, ezzel kapcsolatban egyébként is bizonytalan a szakma ítélete.

⁴ A türannisszal, illetve a totalitarizmussal foglalkozó műveik felsorolását lásd a *Válogatott bibliográfiában*. Könyvemben ezen szerzők gondolataival csak érintőlegesen foglalkozom.

⁵ Az ókori türannisz és a modern totalitarizmus összevetéséről lásd: Koivukoski, Toivo – Tabachnick, David E. (eds.): *Confronting Tyranny: Ancient Lessons for Global Politics*. Lanham Md., 2005.

⁶ Így Sinclair, Thomas A.: *A History of Greek Political Thought*. London, 1951 (a továbbiakban: Sinclair, Thomas: *A History of Greek Political Thought*).

⁷ Ober, Josiah: *Political Dissent in Democratic Athens. Intellectual Critics of Popular Rule*. Princeton, 1998.

Csak vázlatosan írtam a történetileg létrejött türanniszokról és a ténylegesen hatalomra jutott türannoszokról, és nem részleteztem az államforma történeti és elméleti változatait (mivel ezt már mások több helyütt, jól és kimerítően megtették). Végül pedig még csak kísérletet sem tettem Platón és Arisztotelész ide vonatkozó fejtegetéseinek az áttekintésére, csak utaltam rá ott, ahol feltétlenül szükséges volt. (Rendkívül hatásos lehetett volna például a platóni és a xenophóni türannoszkép részletes összehasonlítása, ám ezt mások, így Erwin Schar, Gerhard Heintzeler, Jean Luccioni, valamint néhány Xenophón-monográfia szerzője is megtette már.⁸)

Ha nem akartam belebukni a grandiózus vállalkozásba, egyetlen lehetséges út állt előttem: kiválasztottam néhány izgalmas és számomra fontos kérdéskört, ezek újragondolásával én is mondhattam valami újat. Könyvemben ezért nem követtem a hagyományos sorrendet, ehelyett megpróbáltam egymással lazán összefüggő tanulmányokat írni azokról a témákról, amelyek érdekeltek, amelyekről volt mondanivalóm, és amelyeket döntő jelentőségűek tartottam a probléma újszerű megközelítéséhez; ennek lényege *az antik és a modern politikafilozófiai, a filológiai és a történeti szempontok egyesítése volt*. A tanulmányok mindegyike külön is olvasható, de egymással is szorosan összefüggnek.⁹ Öt alapvető fontosságú kérdéskört tárgyalok bennük: 1. Xenophón politikai filozófiája, „régiek” és „moderne”; 2. lázadás a polisz törvényei ellen, a türannikus szellem újjászületése; 3. egy régi toposz (a bölcs és a türannosz) és a szókratikus dialógus találkozása; 4. a „jó türannosz” utópi-

⁸ A *Válogatott bibliográfiát* lásd a könyv végén.

⁹ A tanulmányok egy része korábban már megjelent, a felsorolást lásd a bibliográfia végén. Ahol feltétlenül szükséges volt, ott változtattam (javítottam) a főszövegen és a jegyzeteken egyaránt.

ája és a türannikus logosz; 5. hatalom és tudás. A fejezetek mindegyike ezen öt témakörhöz tartozik, az úgynevezett *Exkurzusok* pedig a könyv témájának egymással szorosan összefüggő, *szubjektív aspektusait* (dicsőség-, hatalomvágy és „hatalom adta” boldogság, az indulatok és az érdekek harmonizálása) jelenítik meg.

Szeretném még megemlíteni, hogy egy bonyolultabb mondanivalót nem lehet előre kigondolt keretekbe kényszeríteni, mert a probléma írás közben mintegy „maga írja meg önmagát”, kibomlik, és a végeredmény nem mindig az lesz, amit az ember előre eltervezett. Így jártam magam is a *Hierónnal*. Nem egy tanulmányt írtam már róla, amelyben azt kívántam bizonygatni, hogy a dialógusban végül is egy libertárius utópia vázlatát tisztelhetjük. Munkám során azonban a véleményem gyökeresen átalakult: Xenophón türannikus rezsímje nem libertárius utópia, hanem egy annak álcázott, meglehetősen veszélyes rendszer, mert totalitárius jellegét interiorizált manipulációra, az emberek belső motivációira építi. Könyvemben ezt a „jó szándékú” türanniszt szerettem volna leleplezni.

Megjegyzések az idézetek és a rövidítések jelöléséhez

1. A klasszikus szövegek lelőhelyét általában a főszövegben, a vonatkozó szakirodalomét a lábjegyzetben adom meg, ettől azonban indokolt esetben eltérek.
2. A rövidítésekhez általában a *The Oxford Classical Dictionary* (OCD Oxford, 1949, 1970, 1996, 2003, 2011) jelöléseit használom.
3. A mottóknál – a tradíciónak megfelelően – nem adom meg a pontos lelőhelyét és a fordítót sem.

A HIERÓN ÉRVRENDSZERE ÉS FELÉPÍTÉSE

„Kettős érveket mondanak Hellaszban a jóról és a rosszról
beszélvén azok, akik filozófiát művelnek.”

Disszoi logoi (Kettős érvek) 1,1.

A DIALÓGUS ÉRVRENDSZERE

A) Kettős érvek a türannosz boldogságáról

1. tétel (Szimónidész): Az átlagember szerint a türannosz boldogabb, mint az egyszerű polgár, mert sokkal több élvezet (étel, ital, szerelem, szex stb.) és sokkal kevesebb szenvedés jut neki osztályrészüil. Még a dicséretből is neki jut a legtöbb (*Hier. I,1–16*).

A tétel cáfolata (Hierón): Valójában sokkal kevesebb örömben és sokkal több fájdalmas élményben van része a türannosznak, mint ahogyan azt a legtöbben gondolják, hiszen még „a türannoszok elleni összeesküvések is a legtöbbször olyanoktól indulnak ki, akik a leginkább színleltek szeretetet irántuk” (*Hier. I,17–38*).

2. *tétel* (Szimónidész): Eddig csak jelentéktelen dolgokról beszéltünk: a türannosz igazi előnye az átlagpolgárral szemben az, hogy hatalma és pénze van, nagy terveket forgathat a fejében, és gyorsan meg is tudja valósítani azokat; ellenségeinek árthat, barátaival pedig jót cselekedhet (*Hier. II,1–2*).

A tétel cáfolata (Hierón): Ez a tömegek véleménye, azoké, akik pusztán a látszat alapján ítélnek: a türannosz valóban kevésbé boldog, mint az átlagember, mert nemcsak az igaz barátságban és a szerelemben, hanem a szabadság- és biztonságérzetben is hiányt szenved. Még saját családja is csapdát állít neki, nem bízhat senkiben; amiből viszont bőven jut neki, az a harc és a háború. Mi több, a városok is nagyra becsülik azokat, akik megölik a zsarnokokat (*Hier. II,3–IV,5*). Hiába van nagy vagyona, abban sem leli örömét a türannosz, mert az élvezeteket nem önmagukban, hanem a vágyakhoz és a szükségletekhez képest kell mérni. Korlátlan szabadság helyett a hatalom kényszere korlátozza. Soha nincs nyugalma, és lelkét megbénítja a félelem: a hatalom arra kényszeríti a birtokosát, hogy vagy hadsereget tart fenn, vagy elpusztul (*Hier. IV,6–VI,16*).

3. *tétel* (Szimónidész): A hatalom olyan dicsőség, amely minden fáradságot és kockázatot megér, hiszen cserébe mindenki feltétel nélkül teljesíti a parancsot. A dicsőségre való törekvés pedig a leginkább emberhez, sőt a leginkább férfihoz méltó, és ezért a legnagyobb földi öröm a dicsőségből fakadó boldogság (*Hier. VII,1–4*).

A tétel cáfolata (Hierón): A hatalom dicsősége nem valódi dicsőség, mert félelemből és kényszerből származik, az emberek nem önszántukból dicsőítik a türannoszt, mivel hódolatuk nem a szeretet, hanem a szolgaság műve.

A türannosz ezért úgy él, mint egy halálra ítélt gonosztevő, örökösen aggodalom és félelmek között (*Hier. VII,5–10*).

4. *tétel* (Szimónidész): Ha a hatalom birtoklása ily szörnyű teher, akkor miért nem válsz meg tőle sem te, sem más, és hogyan lehet, hogy soha senki sem adta fel és adja fel *önként* ezt a rettenetes hatalmat? A hatalom igen nagy boldogság lehet, hiszen mindenki ragaszkodik hozzá az utolsó leheletéig! (*Hier. VII,11*.)

A *tétel cáfolata* (Hierón): A hatalomban az a legszörnyűbb, hogy még megszabadulni sem lehet tőle, mert a hatalom által elkövetett bűnöket nem lehet jóvátenni: a félelem és a gyűlölet nem ér véget, ha a hatalom megszűnik. Ezért az egyetlen menekvés az lenne, ha végleg megszabadulna tőle, és felakasztaná magát (*Hier. VII,12–13*).

Ekkor következik a fordulat (*peripeteia*).

B) *Tanácsadó/rábeszélő beszéd* *a türannikus hatalomról*

1. *tétel* (Szimónidész): A hatalom nemcsak hogy nem akadályozza a népszerűséget, hanem nagyon is segíti azt, szívesen látják adományait, és az ifjú szeretőket sem érdekli a hajlott kor: „a magas rang az ember legfőbb ékessége” (*Hier. VIII,1–7*).

A *tétel cáfolata* (Hierón): Ez így szép is lenne, a türannoszoknak azonban többször kell olyan tettekre fanyalodniuk, amelyek meggyűlöltetik őket (megrovások, büntetések stb.). Ráadásul akinek hatalma van, fegyverekre is szüksége van, és ez gyötrelmes teher a polgárok számára (*Hier. VIII,8*).

2. tétel (Szimónidész): Az uralkodó ténykedését két részre lehet osztani: egyrészt azokra a tettekre, amelyek rontják a népszerűségét, másrészt olyanokra, amelyeket hála övez.

Ezért két javaslatot tesz a türannosznak:

Javaslat (1) (Szimónidész): Aki népszerű akar lenni, bízva másokra a büntetések végrehajtását, a jutalmak kiosztását azonban tartsa fenn magának, ahogy az „arkhón baszileusz” is teszi a drámai versenyeken. Miért ne lehetne a város közös ügyeit is így intézni? (*Hier. IX,1–6.*)

Javaslat (2) (Szimónidész): Ha mindenki ébren tartja a versenyszellemet, akkor a kereskedelem, a gazdálkodás, a bevételek, sőt a találmányok és az ötletek területén az eredmény nem maradhat el. A legjobb az lenne, ha úgy lehetne jövedelemre szert tenni, hogy közben másoknak sem ártunk.

Mivel az ötletet kitűnőnek tartja, ezért Hierón a rendszer legkényesebb kérdésére, a testőrökre és a zsoldosokra tereli a szót (*Hier. IX,7–X,1*).

Javaslat (3) (Szimónidész): a) A testőrség a türannosz személye helyett az egész közösséget, a népet védelmezze; b) fizetett zsoldosok alkalmazása esetén a polgárságnak több szabadideje jut a magánügyek intézésére, és nagyobb biztonságot is élvez; c) önmagában is tiszteletet parancsol, ha egy államnak állandó, fizetett és képzett hadserege van; d) az állandó hadsereg legyen belső rendfenntartó erő is (*Hier. X,2–8*).

Javaslat (4): „Ne habozz saját vagyonodból sem a köz javára áldozni, kedves Hierón!” Építs falakat, templomokat, agorákat és kikötőket, középítkezésekkel vívd meg a saját versenyed a többi államfővel. Városod (országod) jólétével versenyezz, és ezzel elnyered alattvalóid szeretetét,

ami pedig mindenütt népszerűséget hoz majd neked (*Hier. XI,1–12*).

C) Rétorikus eulógia a türanniszról

Ha a város erejét növeled, akkor a tiéd lesz a hön áhított dicséret és szeretet, biztonságban és szabadságban élsz majd, és a barátaid a szövetségeseid is lesznek. Boldog leszel, de nem a látszat szerint, hanem valójában. Boldog leszel, és mégsem irigyel senki (*Hier. XI,14–15*).

A DIALÓGUS FELÉPÍTÉSE ÉS TÁRGYA

A dialógus *három* nézetet állít szembe egymással:

1. A populáris véleményt (a látszatot a türanniszról).
2. A szókratikus képet a despotikus türanniszról, magának a türannosznak a szájából (a tapasztalat mint a szókratikus kép hitelesítője).
3. A bölcs ember (Szimónidész) képét a „felvilágosult” türanniszról (utópia tanácsadás formájában).

A dialógus *tárgyát* illetően megoszlanak a vélemények:

1. A türannosz boldogságáról szól (Jean Hatzfeld 1946/1947).
2. A dialógus, habár a türannosz boldogságáról szól, mégsem mondja meg, hogy miben is áll az (Gerhard J. D. Aalders 1953).
3. A dialógus a „biosz türannikosz” (a türannikus élet, közélet) és a biosz idiótikosz (polgári élet, magánélet) életformáinak az összehasonlítása, *a hatalom és a tudás* kibé-

kíthetetlen ellentétének a megjelenítése (Leo Strauss: *On Tyranny*, 1948/1991).

4. A dialógus az illegitim türannisznak *legitim királysággá* való átalakítása (Jean Luccioni 1948, 1953).

5. A dialógus a türannisz „megszelídítése” (Roberta Sevieri 1999, Vivienne Gray 2007).

6. A dialógus a szókratikus „logosz türannikosz” megvitatása és kifejtése.

A türannikus logosz célja a türannisznak mint rendszernek a legitimálása az athéni nép előtt. Könyvemben ezt a nézetet képviselem.